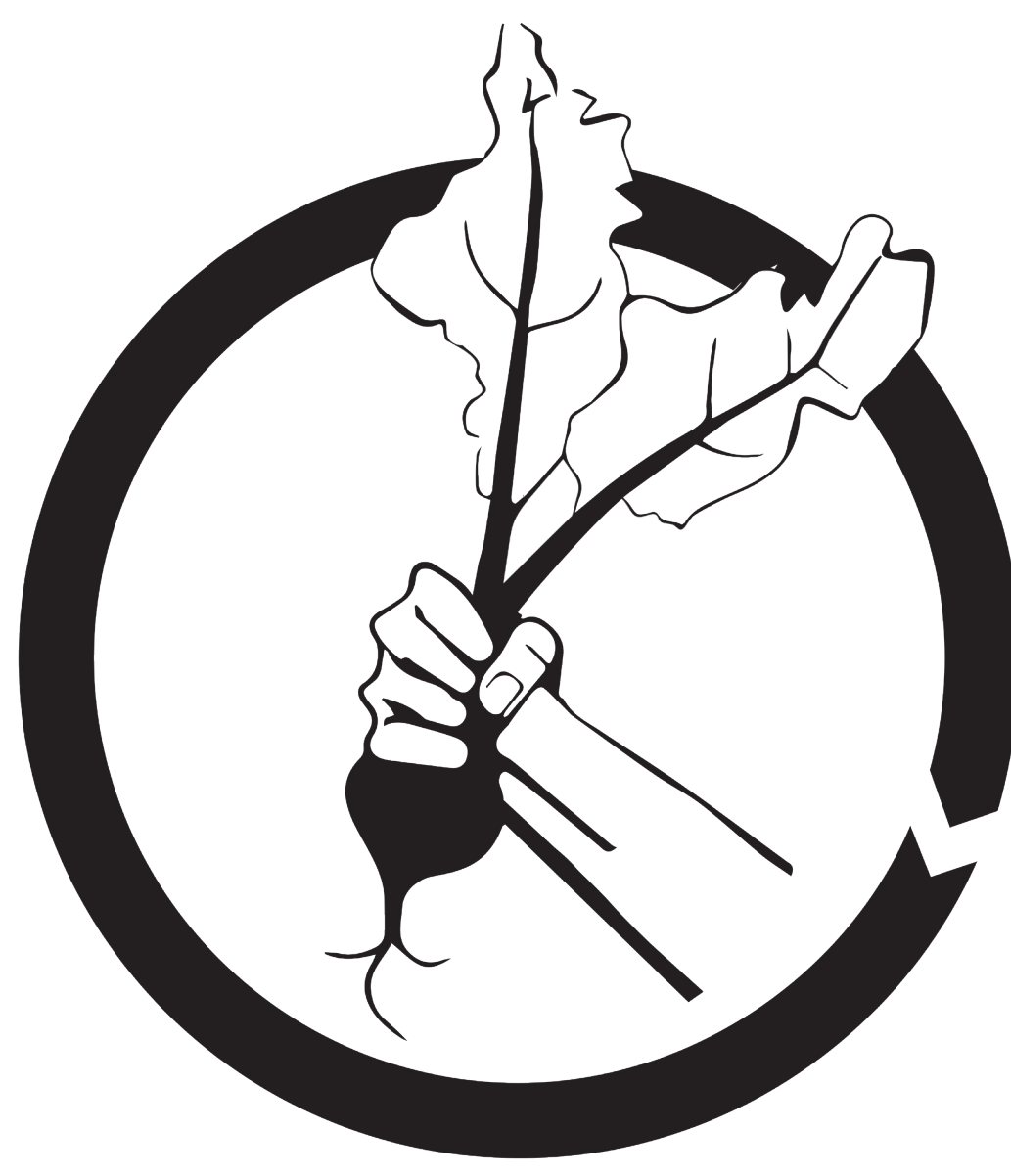

EXPOSITIE

VANAF 03 SEPTEMBER

IEDERE ZATERDAG VAN 10.00 TOT 15.30

HOVENIERS VAN UTRECHT

HET LUNETTENPARK SPEELDE VROEGER EEN GROTE ROL IN DE VOEDSELVOORZIENING VAN UTRECHT. IN DE LATE MIDDELEEUWEN KREEKTEN DE HOVENIERS HIER GROENTEN EN FRUIT DIE ZE VERKOCHTEN OP DE MARKTEN IN DE STAD.

DE EXPO 'HOVENIERS VAN UTRECHT' OP KONINGSHOF TOONT HOE DE VOEDSELTEELT ZICH DOOR DE EEUWEN HEEN HEEFT ONTWIKKELD. DE HOVENIERS, VEELAL OUD-KATHOLIEK, HADDEN HUN EIGEN GEBRUIKEN, TAAL EN KLEDERDRACHT.

Dit onderzoek is tot stand gekomen door:

LAND
ATELIER
Vormen | Verbinden | Vergroenen

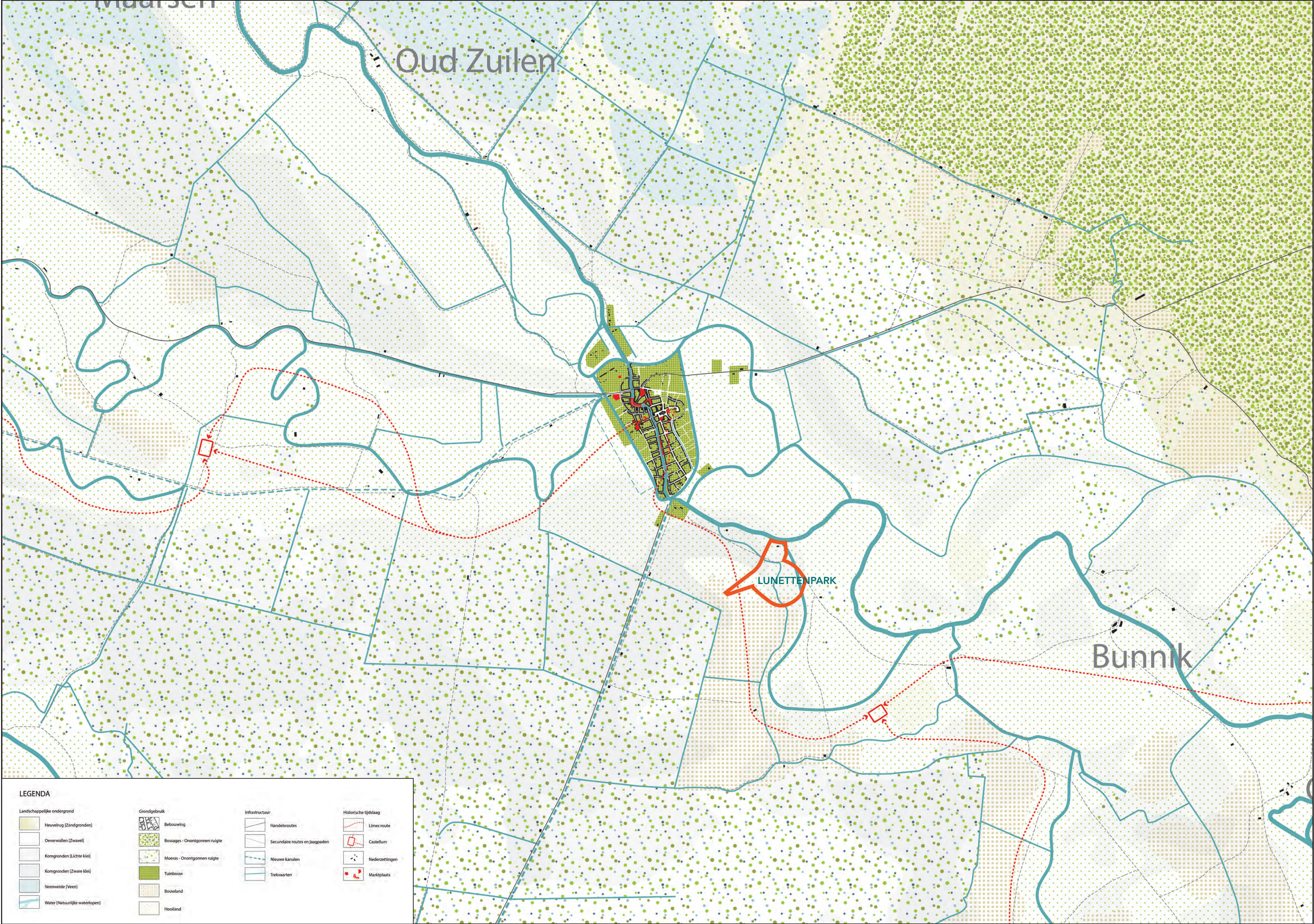
Met dank aan:

DE WINTER-HEIJNSIUS
STICHTING
Utrecht

HOVENIERS VAN UTRECHT

INTRODUCTIE

Hovenier is een Utrechtse naam voor wat we nu een tuinder noemen. Deze naam is afkomstig van een groep oud-katholieke hoveniers uit Pijlsweerd. Zij verbouwden de groenten op kleine akkertjes die zij vanwege de besloten ligging bij het eigen huis, dikwijls liefkozend, ‘de hof’ noemden.

De vrome hoveniers vormden een gesloten gemeenschap, met eigen gebruiken en klederdracht. Kenmerkend waren de bijnamen, zoals ‘De Bril’, ‘De Blauwe’ en ‘De Kraaij’. Opvallend was het dialect, zij spraken Utrechts, maar dit was net iets harder van klank dan het meer ‘stadse’ Utrechts dat binnen de singels werd gesproken.

Een hovenierszoon trouwde standaard met een hoveniersdochter. Iemand uit dezelfde ‘stand’ zou het zware bestaan van een tuindersgezin beter kunnen begrijpen.

De groenten en het fruit werden aan de deur verkocht of op een van de talrijke markten in de stad. Later werden de producten op de groenteveiling verhandeld.

Aanvankelijk werd de groenten in de hoven binnen de stadsmuren geteeld, maar toen het aantal stadsbewoners groeide, vonden de hoveniers ruimte net buiten de singel op de vruchtbare gronden van o.a. de Vecht, de Krommerijn en de Minstroom.

Tot ver in de 19e eeuw waren deze zogenaamde ‘buitengerechten’ de voedseltuin van de ommuurde stad.

Tolsteegpoort (ca. 1911) - bron: Het Utrechts Archief

Vol trots toont deze jongen een kist met rabarber, Utrechtse Groenten- en Vruchtenveiling aan de Croeselaan. (anno 1930) - bron: Het Utrechts Archief

Vier stadspoorten gaven toegang; de Weerdpoort, de Wittevrouwenpoort, de Tolsteegpoort en de Catharijnepoort.

De Weerdpoort aan de noordkant van de stad, gaf toegang tot de gerechten Nieuwe Weerd, Pijlsweerd, Hogelanden, Rode Brug en Lauwerecht. Al in de 17e eeuw werd hier groenten geteeld. Hier teelden de hoveniersgeslachten Bakker, Gresnigt, de Groot, van Oort, de Rijk, van der Steen en Verheul al sinds de 17e eeuw groenten. Volgens het adresboek uit 1900 woonden 90 van de 175 hoveniers families in dit gebied. Veel van deze families waren oud-katholiek: katholiek maar onafhankelijk van Rome.

De Wittevrouwenpoort ten oosten, ontsloot de gerechten Wittevrouwen en Bleyenbergh. Hier woonden zowel hoveniers als boomkwekers. Families als van Maarseveen, Wintershoven, de Winter en van der Wurf vinden hier hun oorsprong. In de 19de eeuw moesten veel van deze hoveniersbedrijven wijken voor de stadsuitbreiding in deze gerechten.

De Tolsteegpoort opende de stad richting de gerechten Abstede, Buiten Tolsteeg, Covelswade

en Soestbergen. In de 17e eeuw werd hier al op kleine schaal groenten geteeld, maar kwam echt tot bloei in de 18de en 19de eeuw. Bekende hoveniersnamen uit het gebied zijn Agterberg, Jongerius, Koot en van Zijl. Dit waren voornamelijk katholieke hoveniersfamilies.

De Catharijnepoort ten westen ontsloot de gerechten Catharijne en Lijnpad. Ondanks dat hier speciale warmoezeniersgrachten werden gegraven om het land voor de tuinbouw geschikt te maken was dit gebied niet zo in trek bij de hoveniers uit de stad. Bekend is dat ca. 1630 de weduwe Gresnigt-Verkerk haar familiebedrijf hier begon. In 1900 waren er slechts vijftien hoveniersfamilies gevestigd, waarvan vijf aan de Croeselaan.

In de 19de en de 20ste eeuw werden de hoveniers door de gemeente gedwongen hun bedrijven te verlaten voor de nodige stadsuitbreidingen. Veel hoveniers vestigden zich in de dichtbijzijnde stadsgemeenten zoals Jutphaas, Houten, Vleuten, Bunnik, Zuilen, Maarsen, Maartensdijk en de Bilt.

HET LUNETTENPARK
Eeuwen lang lag deze plek, het toekomstige Lunettenpark, op moerasgronden in het woeste stroomgebied van de Rijn. In 1122 viel het besluit om bij Wijk bij Duurstede de Rijn af te dammen, hierdoor konden de vele moerassen in het stroomgebied worden ontgonnen en stroomt sindsdien de lieflijke Krommerijn door het gebied.

De nieuwe generatie 2022, Robbert Jongerius

HOVENIERS VAN UTRECHT

1200 - 1600

DE STAD

Tot ver in de 18de eeuw was er genoeg ruimte om voor de mensen om binnen de stadsmuren te wonen, maar het werd steeds voller waardoor de voedselteelt naar gronden buiten de stadssingel verschoof.

Plattegrond van Utrecht
Silvius, W. (ca. 1582) - bron: Het Utrechts Archief

De scheiding tussen stad en voedselproducerend buitengebied werd daardoor scherper. Vanaf de 14de eeuw werd de rol van de hovenier steeds belangrijker. Er kwamen meer ambachtslieden en die hadden geen tijd om zelf hun eigen voedsel te verbouwen, zij kochten dus hun groenten en fruit. Hiermee veranderde ook het landschap van de voedselvoorziening. Alledaags voedsel werd steeds vaker verbouwd voor de verkoop op markten en aan de deur.

Voordag & dauw

In alle vroegte, bij het maanlicht en het vroege ochtendlicht werden de groenten op het land gesneden en in manden en kratten gestopt. Hoveniers verzamelden zich na de oogst bij de stadspoorten om prijsafspraken te maken en trokken dan met hun hondenkarren naar de marktplaatsen. De honden werden ingespannen onder de kar en aan het oog onttrokken door de manden met groenten, die aan planken rondom de kar waren bevestigd.

DE MARKT

De hoveniersmarkt werd van vijf tot zeven uur 's ochtends op het Jacobikerkhof en in de Waterstraat gehouden. Om de beste plaatsen te bemachtigen gingen sommigen al om 3 uur in de prille ochtend van huis. Het liefst steeds dezelfde plek zodat de klanten de eigen leverancier spoedig zouden vinden. De lange rijen werden opgesteld in de Waterstraat tot bij de molens van het Paardenveld. Op deze markten kwamen de winkeliers hun waar halen.

DE HOVENIER

Voor de particulieren, of 'stadse minse' zoals de hoverniers het uitspraken, was er markt op de Mariaplaats. Deze markt duurde van acht uur 's ochtends tot één uur 's middags. Er werd niets afgewogen, men zei eenvoudig voor hoeveel personen en kocht dan een 'maaltje' of 'zooichie'. Het geblijf van honden hoorde bij de hoveniersmarkt. Niet tot ieders plezier overigens. Er zijn klachten van rond 1900 bekend uit de Wijde Waterstraat waar de kinderen op school hun lessen niet goed kunnen volgen door het lawaai van hondengeblaf.

Een hovenierswoning bestond uit één bouwlaag met een kap en was vaak onderkelderd. Op het achtererf stond meestal een schuur voor onder andere de opslag van groenten en gereedschappen. De woningen waren vaak gesitueerd aan de straat met erachter het hoveniersland. De meeste nog bestaande hovenierswoningen en boerderijen zijn tegenwoordig beschermd als een rijks- of gemeentelijk monument.

Gezicht op enige huizen langs een weg in Absteede,
Serrurier, L.P. (ca. 1729) - bron: Het Utrechts Archief

Spinaat, sla & rode kool

Het land werd in kleine akkers verdeeld die 'hoeken' werden genoemd. Zo was er bijvoorbeeld een 'hoek spinaat', een 'hoek sla'. Welgestelde hoveniers hadden een eigen stuk grond met een huis erop. Anderen moesten het doen met gepachte grond. Deze grond werd vaak gehuurd bij de kerk. Als een hovenier de pacht niet meer konden betalen was dit vaak het einde van een zelfstandige bestaan. Zij verhuurden zich dan als 'spitters' of 'roeispaaiers' of als daggelders voor andere soortgelijke karweitjes. Dit was een onzeker bestaan omdat werk per dag gezocht moest worden. De hoveniers in Absteede waren voornamelijk gespecialiseerd in harde winterspinazie en rode kool. Winterspinazie was een aantrekkelijk gewas want kon in het vroege voorjaar al geoogst worden. In de zomer was er een grote variatie aan bladgroenten, kolen, uien en knolgewassen en in het najaar werden de

lang houdbare groenten geteeld om ook in de winter de mensen van o.a. kool en prei te kunnen voorzien.

'Levende have'

Veel hoveniers kochten in de winter een aantal koeien en in het voorjaar een paar varkens. De beesten verbleven op 'een kleien deel met stal' en werden gevoerd met bietenbladeren, bonen en stro. De koeien leverden melk voor het gezin en kregen veel groenteafval te eten zodat ze weer met winst verkocht konden worden. De varkens werden gehouden omdat ze zorgden voor mest op het land en omdat ze het groenteafval opaten. In het najaar werd er één vetgemest varken geslacht voor eigen gebruik en de rest verkocht.

Hoveniers hadden vaak een dienstbode, een huismeid of een hofmeid. De hofmeid kwam alleen in de zomer en hielp onder andere met het verbouwen van de groente. Omdat het meeste werk van de hoveniers in de zomer werd gedaan, verdienden ze in de winter bijna niets. Dit betekende niet dat er in deze tijd geen werk was. De tuinders gingen om de paar jaar naar het hakgebied, in de omgeving van Bunnik, om hout te hakken voor bonenstaken. Andere werkzaamheden waren het wassen van de late andijvie en het schoonmaken van prei. Begin maart kon de eerste winterspinazie met de zeis worden gemaaid. Dit was een belangrijke inkomstenbron.

DE KERK

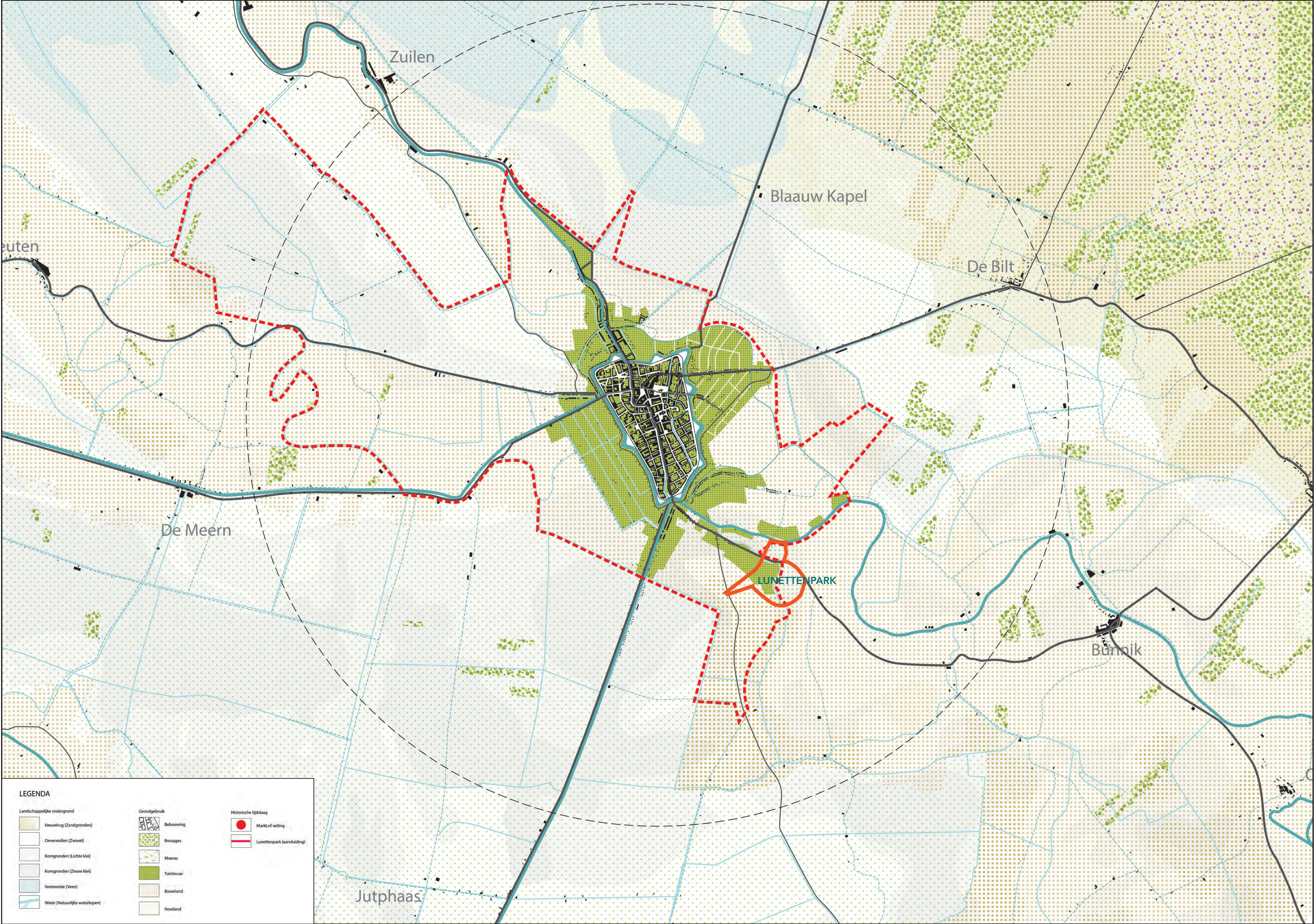
Het geloof was bij de hoveniers sterk verweven met de dagelijkse praktijk. Men leefde dicht bij de natuur. Zon, regen, zomerse temperaturen en winterse kou werden aanvaard als 'de wil van God'. De dagelijkse spreuk was: 'aan Gods zegen, zon en regen, is alles gelegen'. Zonder de technische hulpmiddelen van tegenwoordig, was men van God en de natuur afhankelijk en wist men zowel met de goede en de kwadere kanten ervan om te gaan. Misogsten, lage markt- en veilingprijzen bij juist overvloedige oogst, maar ook 'het strikken van een otter' als de zaken goed gingen.

HET LUNETTENPARK

Door de afdamming van de Rijn in 1122 bij Wijk bij Duurstede, werd de eerder zo drassige grond geschikt voor het verbouwen van groenten. Hoveniers die het benauwde klimaat binnen de stadsmuren waren ontvlucht vonden ruimte op deze zeer vruchtbare riviergronden.

HOVENIERS VAN UTRECHT

1600 - 1800

DE STAD
‘Dees stadt, de hoofstadt van het Sticht,
in top gestegen
Leght in een vruchtren schoot van klaygront,
ryk van zegen.
Hier zwelt de korenaar, daer dúir vol met room
Hier rust de herder in de schaduw van den
boom’.

Zo dichte Vondel in de 17de eeuw over Utrecht en het omringende landbouwgebied. Hij prees de gunstige ligging van de hoofdstad van het Sticht in een vruchtbaar agrarisch gebied. De groeiende drukte in de stad veroorzaakte onhygiënische situaties, choleraepidemieën en armoede. Dit bracht vanaf de 17de eeuw een eerste migratiegolf op gang van rijke burgers van de stad die zomerhuizen met grote siertuinen langs de Maliebaan bouwden. Veel hoveniers moesten wijken voor deze woningen met grote tuinen.

In de tweede helft van de 17de eeuw lieten de hoveniers aan de westkant van de stad van zich horen toen de toenmalige burgemeester Moreelse een ambitieus uitbreidingsplan ontvouwde. Het bouwplan ging niet door, maar er werden wel op verzoek van de hoveniers in dit gebied drie grachten gegraven. Zij konden deze ‘moesgrachten’ uitstekend gebruiken om hun waren per boot naar de stad te vervoeren.

DE MARKT
Wie binnen de stad een beroep wilde uitoefenen in de sectoren nijverheid, handel en verkeer moest lid zijn van een gilde. Tot de Franse tijd bestonden onder meer gilden van bakkers, schoenmakers, bijlhouwers (houtwerkers), marslieden (marskramers, kleine handelaren), vettewariers (zuivelhandelaren), wijnkopers, zakkendragers en visverkopers. De hoveniers waren geen officiële gilde, maar hanteerden dezelfde cultuur door het vak binnen de families te houden.

Gezicht op de Mariaplaats te Utrecht tijdens de groentemarkt. (ca. 1860) - bron: Het Utrechts Archief

DE HOVENIER
Was ijverig en zuinig. Dit moest ook wel, want de strijd om het bestaan was hard. Er werd alleen verdiend als er werd verkocht en dat was voornamelijk in het zomerseizoen. In deze periode dreef niet de man, maar de vrouw de handel en beheerde de kas. In de zomer moest worden gespaard om de winter door te komen. Toch gebeurde het zelden dat een hovenier afhankelijk werd van ‘de armenpot’ men hielp elkaar door moeilijke tijden heen.

Hoveniersmaandag
De hoveniers waren alleen vrij op zon- en feestdagen. Deze werden voornamelijk doorgebracht met kerkbezoek en koffiedrinken bij familie. Dan had de man zijn beste pak aan en de vrouw traditionele klederdracht. De nieuwtjes werden uitgewisseld men liep dan ‘naar achteren’ de hof in om ‘effe te bouwe’, oftewel de groente op het land te bezichtigen. De jaarlijkse kermis trok altijd enorme belangstelling. Op de ‘hoveniersmaandag’ werden de bloemetjes buiten gezet. In de café’s in de Elisabethstraat en aan het Vredenburg zaten hoveniers naast elkaar en hapten van de kermiskoeken en dronken uit elkaars glaasje jenever.

Die ene kermisdag werd gezien als een ontsnapping voor de jongeren uit het knellende bestaan van de dagelijkse plichten en zorgen. ‘s Morgens vroeg begon de hovenier weer aan zijn werk om er, met korte pauzen voor koffie, thee en maaltijden, tot de duisternis van de avond mee door te gaan. Vaak hielden de baas en zijn vrouw dan nog niet op, want na het landwerk werden de spruitjes of aardappelen uitgezocht of ‘suikerijlof gebouwd’.

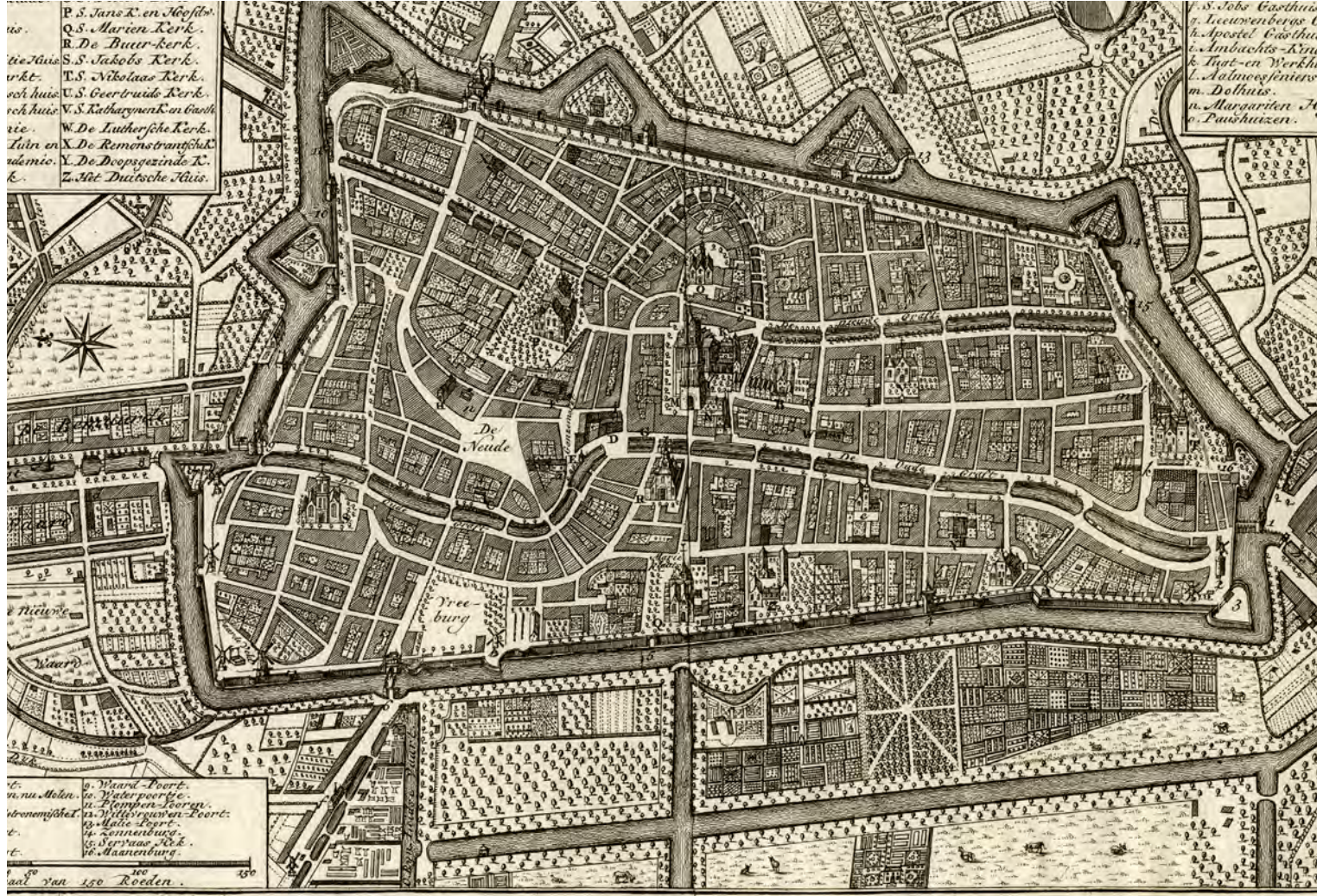
Er was in deze tijd geen leerplicht en voor hovenierskinderen was er geen tijd om naar school te gaan. Weinig hoveniers konden lezen en schrijven. De gezinnen waren groot, de kindersterfte eveneens. De gezins en familieband was sterk, echtscheidingen kwamen niet voor. Bejaarde ouders werden tot hun dood door de kinderen verzorgd. Soms werd dit zelfs notarieel vastgelegd. Men trachtte het land zo goed mogelijk te houden en er zoveel mogelijk van te winnen om rond te komen. Zo veel en zo goed mogelijk produceren was het parool.

Was het land of huis belast, dan rustte de hovenier niet voor hij zijn hypotheek had afgelost. Alle beschikbare geldmiddelen werden hiertoe besteed. Onder de schuld zitten wenste hij niet en daarom kwam het voor dat ‘s winters wat kool van het land gehaald werd voor de verkoop zodat er toch contanten zouden zijn om van te leven. Er werd zo intensief gekweekt dat, terwijl het ene gewas stond te rijpen, het volgende daartussen al begon te ontspruiten.

Klederdracht
Tot het einde van de 19de eeuw waren hoveniers vaak aan hun kleding te herkennen. De mannen hadden voor de zondag een zwart pak en een zwarte, platte hovenierspet met brede klep. De vrouwen hadden zwarte kleding en verschillende soorten witte kanten mutsen, zogenaamde kornetmutsen, de werkmuts en de stadsmuts. De werkmuts heeft één gegolfd strookje aan de voorkant, de stadsmuts is minder eenvoudig. Het is vergelijkbaar met de Utrechtse boerenmuts met de opgeslagen zijstukken langs het voorhoofd. De cornet was bij alle hoveniers hetzelfde.

Ze droegen ‘s zondags juwelen oorbellen en een bloedkoralen ketting met gouden slot of een gouden ketting. En de vrouwen droegen verder altijd zwart met een zijden boezelaar, die om het middel werd vastgebonden met een zijden lint dat links met lange slierten afhing. Bij koud weer droeg ze de schoudermantel of de omslagdoek.

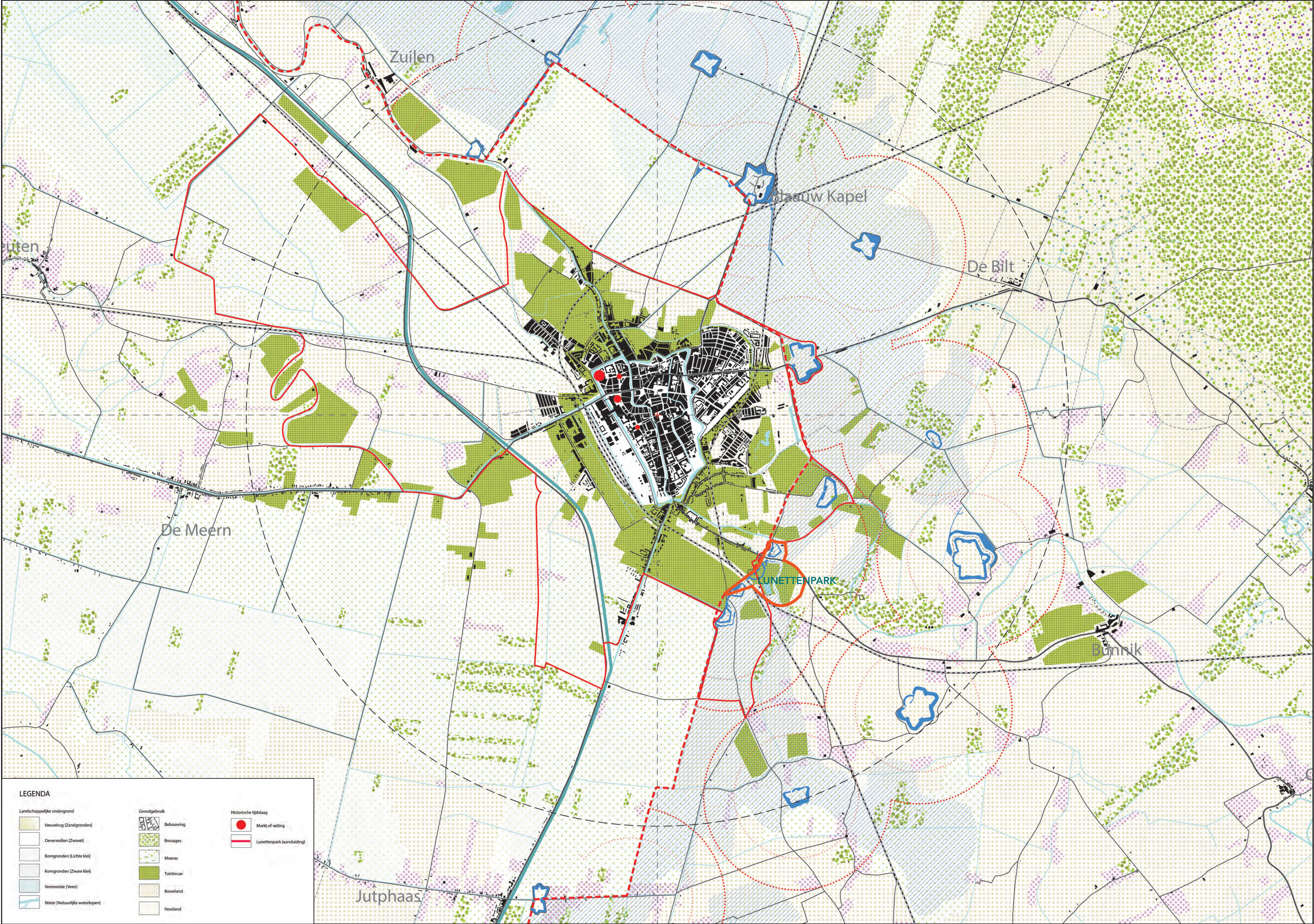
DE KERK
Veel jonge hoveniers traden in het klooster, soms wel vijf meisjes uit één gezin. Er waren jongens die voor het priesterambt kozen. ‘s Zondags ging men in de ochtend naar de heilige mis en in de middag naar het lof. De sacramenten werden veelvuldig ontvangen. In heel wat rooms-katholieke gezinnen bad men dagelijks het rozenhoedje. Gedurende de zes weken die aan Pasen vooraf gingen werd er, behalve op zondag, vast. Slechts één volle maaltijd per dag voor ieder die 14 jaar of ouder was. Bij zwaar werk of ziekte kon ontheffing worden verkregen. Op vrijdag en tijdens het vasten gebruikte men volgens de kerkelijke wetten geen vlees of jus uit vlees.

Plattegrond Utrecht (ca. 1758) - bron: Het Utrechts Archief

HOVENIERS VAN UTRECHT

1800 - 1900

DE STAD

Door de komst van een spoorverbinding met Amsterdam in 1843 en kort daarna de Oosterspoorbaan en de verbinding naar Amersfoort, nam het inwonersaantal van onze stad explosief toe. Beide lijnen doorsneden de hoveniersgebieden Abstede en Pijsweerd.

Na de sloop van de stadsmuur werden er vanaf de tweede helft van de 19de eeuw ook woningen buiten de singels gebouwd. In Abstede waren dat voornamelijk arbeiderswoningen. Omdat het land vaak ook nog in gebruik was door hoveniers ontstonden er vreemde sprongen en rare hoeken in het stratenpatroon. Dit patroon is nog steeds te herkennen in de Abstededijk.

Hoveniers in een hof nabij de Maliebaan (ca. 1860)
bron: Het Utrechts Archief

DE MARKT

De markten in de Waterstraat en het Jacobikerkhof werden alsmaar drukker. Steeds meer hoveniers leverden steeds grotere hoeveelheden groente en fruit. Bij het Paardenveld was een grote losplaats gemaakt om de producten op de kade te krijgen. Schippers moesten soms wel uren wachten voor een losplaats. Eind 19de eeuw werd duidelijk dat deze situatie niet langer houdbaar was en er een andere vorm moest komen voor deze markt. In 1905, richtte een groep van 22 hoveniers als alternatief voor deze markt, de Vereniging Groente- en Vruchtenveiling Utrecht en omstreken op. Door een constante aanvoer van producten, zouden de prijzen een constanter verloop moeten krijgen en dus meer zekerheid geven aan de hoveniers. Kort daarna werd op het Paardenveld een veilinggebouw gebouwd waar de groente aan 'de klok' werd verhandeld. Handelaren konden een bedrag bieden op de producten die geleverd werden.

DE HOVENIER

Het land waarop de hovenier zijn groenten teelde werd meestal 'de hof' genoemd, maar later ook gewoon 'het land'. Het ging veelal om een vrij besloten stuk grond dat vlak achter het hoveniershuis was gelegen. Hoveniers hadden vaak een eigen schuur, loods en een mestvaalt op het erf, of zoals de hoveniers het noemden: 'de plos'. 'Broeihokken' en akkertjes lagen beurtelings aan de linker en rechterkant van de langwerpige kavel van zo'n 60 meter breed en een paar honderd meter lang. Zo lagen de akkers om en om aan de natte slootkant of aan de droge kant. In de schuur, maar ook wel buiten op de plos stond de grote wasbak. Die was van steen, maar soms ook van ijzer. Tot in de jaren '30 van de 20ste eeuw, werden hierin alle geogste groenten met bronwater of schoon slootwater gewassen voordat het naar de markt, of later, de veiling ging.

Vooral in de zomer was er veel werk, de hoveniers hadden dan inwonende knechten die meehielpen op het land. Een volle knecht werkte van van maart tot november en verdiende dan 1,25 gulden per dag. Hij kreeg dan ook dagelijks 'een dubbelstuk', dit waren twee flinke boterhammen van wel 4 cm dik, besmeerd met boter of reuzel. In de winter verdiende diezelfde knecht 1 gulden per dag. Een wiefster moest met minder genoegen nemen en verdiende 60 cent per dag. De werkdag telde geen uren, maar liep van zonsopgang tot zonsondergang. In het hoogseizoen verdiende veel mensen een extraatje bij, door vroeg in de ochtend de hoveniers te helpen sijnouwen. Daarna gingen ze gewoon hun eigen werk doen.

Groentemarkt op de Mariaplaats (ca. 1900)
bron: Het Utrechts Archief

LUNETTENPARK

Van 1816-1824 worden voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, rondom Utrecht verschillende fortten, waaronder de Lunetten, aangelegd. In tijden van vrede waren de inundatiegebieden met goede waterstanden en grote open percelen zeer aantrekkelijk voor de groenteteelt. Twee spitten diep waren nodig om het gras er goed onder te krijgen.

DE KERK

Soms werden hoveniersgronden na overlijden door de weduwe aan de kerk overgemaakt. In ruil daarvoor 'ten eeuwigen dage' elk jaar een jaargetijde' een herdenking voor de desbetreffende persoon. Dit land werd vervolgens geveild en de opbrengst gebruikt voor het onderhoud van de pasorie of de kerk. Hoveniers waren een nuchter volk, sentimentaliteit was taboe, maar humor maakte het leven draagelijk. Hoveniers trouwden meestal binnen eigen kring, een hoveniersdochter was immers bekend met het werk dat haar te wachten stond. Men trouwde ook een geloofsgeno(o)t(e). Vooral bij de oud-katholieken was de keus niet zo groot, het gebeurde daarom niet zelden dat men familie was in de derde graad. De bisschop moest dan dispensatie geven, hetgeen vrijwel altijd gebeurde.

Naamgeving was sterk verbonden aan vernoeming naar de voorouders, veel mensen een bijnaam 'toegekend' om verwarring te voorkomen. Hoe hield je anders twintig Jannen van der Steen uit elkaar? Jan 'Rooiekoel' heette eigenlijk Jan Bakker en 'Heilige Jan' was Johannes Bartholomeus van Oort. 'Gloeierende Thijs' was de bijnaam van Matthias Verheul, deze man rookte altijd een kort gloeiend pijpje.

Men was heel creatief in het bedenken van de namen, 'De Spekkoek', 'Den kok', 'De Sijs', 'Den Neus' en 'De Hondenworst'. Bij familie Jongerius hadden alle broers een bijnaam; Bastiaan was 'Jos de Sok', Michiel was 'De Bril', Bernardus werd 'De Beer' genoemd en hun broer Hermanus heette 'De Blauwe', hij had een zwak hart.

De hoveniers spraken het Utrechtse dialect, waarvan de oorsprong in wijk C ligt, daar waar de groentemarkt was. De 't' en de 'n' aan het eind van veel woorden werden niet uitgesproken. Utrecht werd 'Uterech' en Oude Gracht werd 'Ouwe Grach'. De bonen werden gisteren geplukt' werd uitgesproken als 'De boane wiere gistere geplokke'.

Hovenier met zijn groentekar op de Maliesingel te Utrecht. (anno 1898) - bron: Het Utrechts Archief

Dit onderzoek is tot stand gekomen door:

LAND
ATELIER
Vormen | Verbinden | Vergroenen

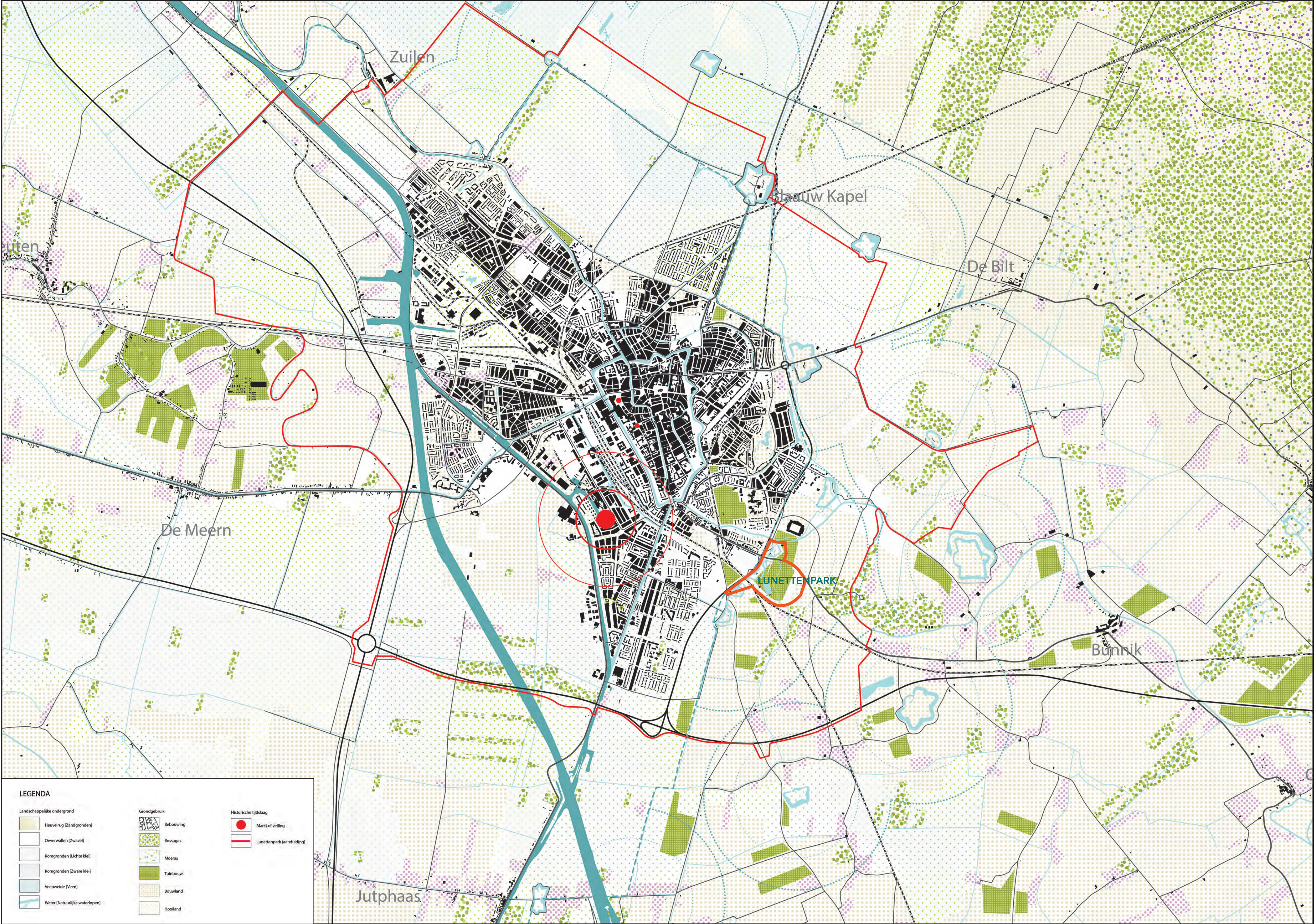
Met dank aan:

DE WINTER-HEIJNSIUS
STICHTING
Utrecht

HOVENIERS VAN UTRECHT

1900 - 1950

DE STAD

In de 19de eeuw groeit de bevolking explosief. In 1880 telt de stad 85.000 inwoners, maar in 1910 zijn het er al 120.000. De stadsmuren worden afgebroken, woningen gebouwd en de hovenier steeds verder de stad uitgedreven.

In 1938 beschrijft een bewoner van Utrecht: 'Hoe de stad de hovenier verdringt laat men het best ontwaren door de Laan van Soestbergen op te zoeken. Men gaat dan door de huizenmassa van de watervogelbuurt naar de opgehoogde spoorweg en vindt aan de overzijde de landelijke rust waar de hoveniersfamilie na een drukke dagtaak 's zomers nog in de avond in het weesje op het land zit bij een kopje thee'.

In de Tweede wereldoorlog leveren de hoveniers van Pijlsweerd groenten en aardappelen aan de onderduikers, onder diepste geheimhouding. Tegelijkertijd werden zij ook gedwongen om de Duitse bezetter van voedsel te voorzien.

Hovenier met groentekar bij de Notebomenlaan 98. (ca. 1900)
Bron: Het Utrechts Archief

DE VEILING

De oprichting van de veiling betekende een ware revolutie binnen het hoveniersbedrijf. Oudere hoveniers moesten niets hebben van het nieuwe veilingsinstituut en werkten het tegen. Zij waren bang voor concurrentie van buitenaf, het verstoren van de rust binnen het bedrijf en vermindering van de afzet. Dat er ook voordelen waren door cooperatief samenwerken zou men later ervaren.

Toch bleek het verhandelen 'via de klok' niet altijd makkelijk, de afname was vaak klein, maar ook een onregelmatige aanvoer zorgde voor teleurstellingen. Soms werden partijen al opgekocht voordat het de veiling had bereikt. Handelaren zagen in de veiling een concurrent.

De Utrechtse veiling stond bekend om de 'harde winterspinazie'. De Utrechtse spinaat en rode kool werd zelfs naar Amsterdam en Berlijn vervoerd. De focus van de groentehandel verschoof van lokaal naar (inter)nationaal.

In 1925-1926 werd een nieuw veilinggebouw aan de Croeselaan aangelegd met een monumentale voorgevel en naastliggende veilinghaven en spoorbanen. Vanaf 1928 gingen de meesten tuinders naar de veiling aan de Croeselaan, deze was zowel voor groente als voor fruit.

De groenten- en vruchtenveilingen, Catharijnekade (ca. 1920)
Bron: Utrecht in Woord en Beeld

DE HOVENIER

Door de veiling veranderde de rol van de hovenier, eerst teler en verkoper, later alleen nog teler van groenten. De komst van de veiling en de vraag naar groter partijen van één specifiek soort zorgde voor een omslag in het hoveniersbestaan.

In het begin van de 20ste eeuw staan er in adresboekjes van Utrecht zo'n 250 hoveniers vermeld. Rond 1905 bestond op een school in de Twijnstraat een klas met vijftig kinderen die allen uit hoveniersfamilies uit Tolsteeg en Absteede kwamen. Van de vijftig leerlingen droegen twaalf kinderen de achternaam Jongerius. Met de roepnamen kon de leraar ze uit elkaar houden.

In 1940 is dit aantal tot de helft gereduceerd. Veel hoveniers weken in deze periode uit naar Vleuten, waar goede gronden waren. De langere afstand naar de veiling werd door de opkomst van de auto's mogelijk. Het overgaan van het bedrijf van vader op zoon werd na de oorlog

steeds moeilijker. De oorzaak was meestal de erfenis. Was er grond te verdelen, dan kwam deze meestal terecht bij één of meerdere zoons. Waren zij getrouwd met een hoveniersdochter, dan was er van die kant vaak ook een landerfenis te verwachten. Opsplitsingen en samenvoegingen van de gronden waren aan de orde van de dag.

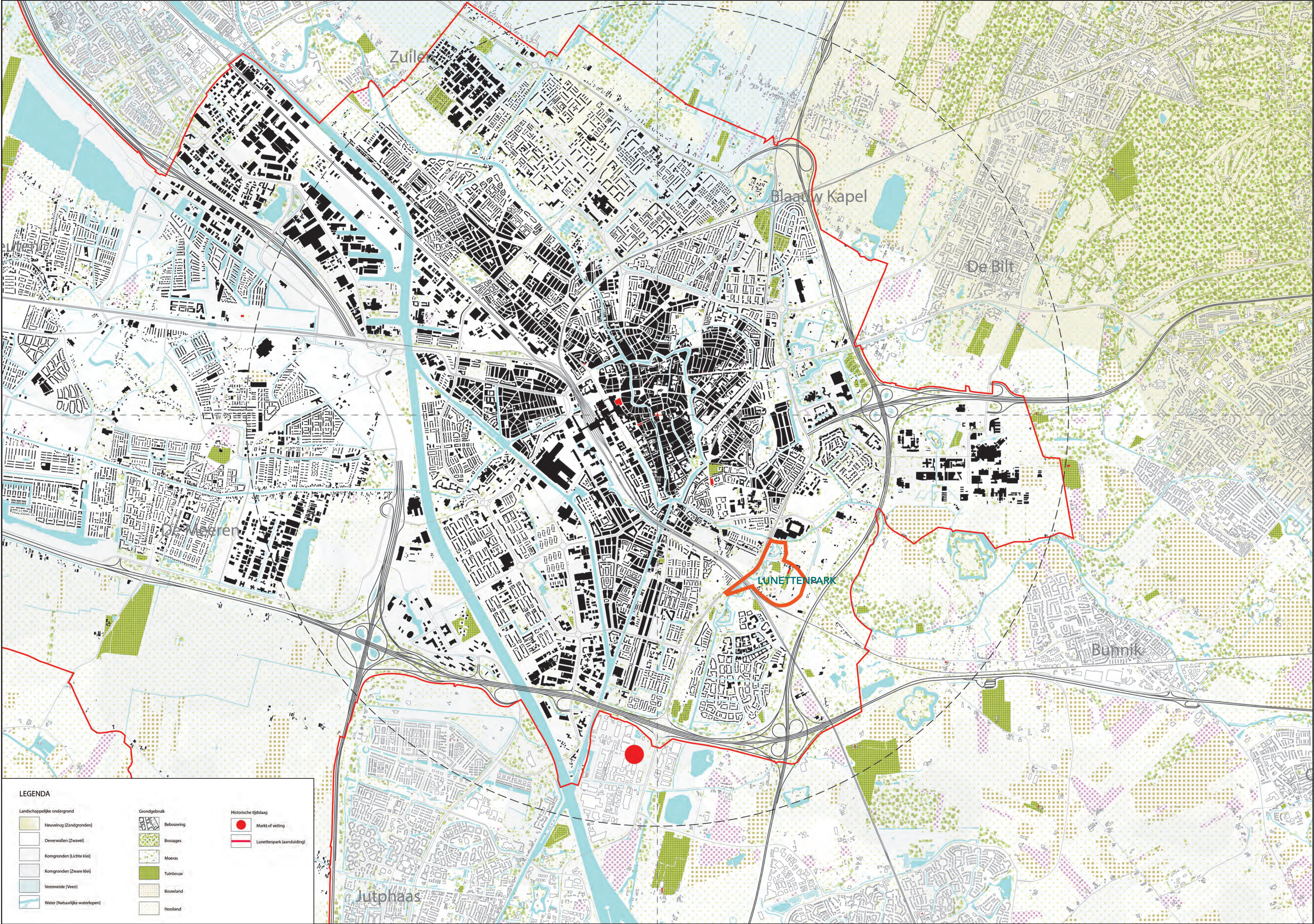
In de groenteteelt vond een stille revolutie plaats op de landerijen van de hoveniers en op de markt. De éénruiter was de opvolger van het schietraam; ramen die tegen de muur geplaatst werden als tijdelijke kas. De éénruiter was technisch veel beter doordat de ruit meer licht doorliet en lichter van gewicht was. Het was door één man te tillen. De éénruiter was ook goedkoper, eenvoudiger te construeren en vereiste minder materiaal in vergelijking tot het schietraam. De lage kassen boden de mogelijkheid om vroeger in het seizoen te telen, andere soorten als komkommers en tomaten op grotere schaal toe te passen en bovendien, intensiever te telen.

Het Paardenveld te Utrecht tijdens het lossen van groenten voor de Groente- en Vruchtenveiling. (ca. 1927)
Bron: Het Utrechts Archief

HOVENIERS VAN UTRECHT

1950 - 2000

DE STAD

De gemeente wil de stad beter bereikbaar te maken voor het opkomende autoverkeer. Dit heeft grote gevolgen voor Abstede. Het verkeersplan van Feuchtinger (verkeersdeskundige van de gemeente Utrecht), betreft een radiaalmodel, waarbij autowegen vanaf de ringweg dwars door woonwijken naar het centrum lopen. Een daarvan was de Oostelijke invalsweg, dwars door Abstede. Een groot deel van de bebouwing zou hiervoor gesloopt moeten worden. Hoewel het plan geen doorgang vond, kocht de gemeente de laatst overgebleven hoveniers uit. A.J. Emmelot was een van de laatste hoveniers die vertrok, hij had een kwekerij aan de Minkade. Deze locatie moest in 1976 vrijgemaakt worden voor de plannen van de gemeente. Het bedrijf werd verplaatst naar de Gageldijk waar het zich heeft ontwikkeld als tuincentrum.

Nog steeds zijn restanten van het hoveniersverleden terug te vinden aan de Minstroom. Monumentale hovenierswoningen, boerderijen en volkstuinten op de oude hoveniersgronden doen denken aan de tuinder van weleer.

Aan het einde van de 20ste eeuw was er groeiende vraag naar betaalbare woningen in Utrecht. In 1997 begon de gemeente met de bouw van een nieuwe woonwijk bij Vleuten-De Meern. De hoveniersfamilies, die al in het begin van de eeuw naar deze vruchtbare gebied zijn verhuisd, werden ook daar weer onteigend en moesten hun bedrijf noodgedwongen staken.

Hoveniersvrouw in Abstede. (ca. 1975)
Bron: Het Utrechts Archief

DE VEILING

In 1968 verhuisde de veiling van de Croeselaan naar het Liesboschterrein bij Laagraven in Nieuwegein. Het oude veilinggebouw aan het Heycopplein met de immens langwerpige achterliggende hal werd in 2003 gesloopt. De gevel is een van de weinige verwijzingen naar het hoveniersverleden.

De veiling in Nieuwegein had in de jaren '80' een primeur toen men er voor het eerst ging werken met 'certificaat-veilen'. Dat brak met de traditie van 'eerst zien en dan kopen' want deze producten werden al verkocht voor ze uit de grond waren. Dat moest de telers meer zekerheid geven voor hun producten en kopers zeker stellen van hun product. Lange tijd gold de veiling in Utrecht als een van de meest 'lucratieve klokken' in Nederland.

De hoveniers bleven vroeg in de ochtend hun groente brengen. Ditmaal met grote trucks en aanhangers waar de groente netjes in plastic blauwe kratten was verpakt. De veiling ging steeds meer eisen stellen aan de kwaliteit van de groente. Kleine keuterboertjes die niet de juiste voorzieningen hadden om de groente schoon aan te leveren legden het loodje. Die groente werd dan direct na aankomst al als slecht verkoopbaar aan de kant gezet.

Hoveniers die kwaliteit leverden, raakten hun groente wel kwijt. Groente werd per soort op een blok of kavel in de grote hal gezet. Dan was het wachten op de keurmeester die de groente kwam keuren. Vervolgens was het afwachten of je groente die dag wel voor een goede prijs verkocht zou worden of dat het 'doordraaide' aan de klok. Dat betekende dan dat er geen koper was en de groente achter de veiling op de grote hoop belandde.

In 1996 gaat de veiling over in een andere coöperatie. Door o.a. de uitkoop van hoveniers in Leidsche Rijn, liep de aanvoer bij de veiling drastisch terug en zakten de winsten. Tegen het einde van het millennium, op 21 december 1999, sloot de veiling definitief.

De klok bij de Groenten- en Vruchtenveiling Utrecht e.o. (Ravenswade 6) te Nieuwegein (ca. 1985)
Bron: Fotodienst GAU, Het Utrechts Archief

DE HOVENIER

Een verhuizing kostte de hovenier veel tijd en moeite. Het nieuwe land, meestal weiland, moest worden aangekocht en tot tuingrond worden omgewerkt. Het bouwen van een nieuw huis met bijbehorende schuren en kassen was de volgende stap. Dit betekende een flinke financiële investering. De meeste tuinders waren hun hoveniersbestaan al als jonge kerel begonnen en kregen van huis nietmeermee dan een spa en een kruiwagen.

De voor rentabiliteit vereiste schaalvergroting in de tuinbouw konden veel hoveniers niet bijbenen. Vooral de grote investeringen in kassen en bijbehorende geavanceerde installaties kon men niet opbrengen. Rond 1940, zijn er van de zestig bestaande bedrijfjes nog maar enkele grotere over. Ze zijn gericht op de teelt van een enkel product, waarbij de modernste kassen en teelttechnieken worden toegepast. Dit in zeer grote tegenstelling tot de werkwijze tot ongeveer de jaren tachtig van de 19de eeuw. Toen was de variatie in verbouwde groenten, veelal nog op 'de kouwe grond', oneindig groot. Velen vonden dit een verarming van hun werk.

DE KERK

De teloorgang van het oude beroep was niet de enige teleurstellende gang van zaken. Ook het kerkgebouw van Sint Jakobus aan de Bemuurde Weerd kon niet langer worden gehandhaafd. Hoge onderhoudskosten, het ontbreken van financiën voor een eigen voltijdse pastoor en ook wel de terugloop van het aantal gelovigen noodzaakten tot het samengaan met de twee andere Utrechtse oud-katholieke parochies in de binnenstad. Tot op de dag van vandaag is de oude hoveniersgeest daar levend gebleven in de gesprekken bij het koffie drinken na de kerkdienst en ook in het spontane zingen tijdens de dienst dat van de Sint Jakobus is meegekomen.

In 1986 moest alle spinazie worden vernietigd omdat ze besmet was met radio-actieve neerslag vanwege het ongeluk met kernreactor Tsjernobyl. Voor sommige hoveniers de laatste druppel in de al volle emmer van het moeten opgeven van hun bedrijf. Veel hoveniers gaan hun kassen langzaamaan verhuren als caravanstalling. In 1990 telde Vleuten-De Meern nog 90 glastuinbouwbedrijven. Tien jaar later zijn er 67 hoveniers met hun bedrijf gestopt, zijn er 7 naar de Harmelerwaard uitgeweken en staat de rest op het punt naar elders te vertrekken. Het lot van de hoveniers is bezegeld. Hoveniers zijn er nu nauwelijks meer in de stad Utrecht. Groenten, fruit en bloemen komen tegenwoordig van buiten de stad.

Dit onderzoek is tot stand gekomen door:

LAND
ATELIER
Vormen | Verbinden | Vergroenen

Met dank aan:

DE WINTER-HEIJNSIUS
STICHTING
Utrecht